

У БИЦИ НА СУТЈЕСЦИ

(15. мај — 20. јун 1943)

Од *Сињајевине, преко Пиве,*
на *Биоч-планину*

Почетак пете непријатељске офанзиве затекао је 4. пролетерску бригаду на развученом фронту од Вежешника изнад Биоча, долином Мораче, преко Бистрице, до Вељег Вучја. Њени су батаљони водили борбу с Талијанима и четницима, а према Колашину с Нијемцима. Новонастала ситуација је налагала да се и њене снаге прегрупишу. По наређењу штаба дивизије од 17. маја, бригада се извукла на Сињајевини, посјела Јабланов врх, Вратло, Јаворје, Крњу Јелу и затворила правце према Липову и Морачи.

Трећи батаљон, који је држао положаје на Вежешнику и затварао правац према Подгорици, 20. маја навече се одлијепио од Талијана. Наредна два дана, 21. и 21/22. маја, он је водио борбе с четницима са тог терена, разбио их и наставио покрет правцем Горња Ровца—Пониквице—Штитово—Луке Бојовића, а 23. маја правцем Баре—Штирни до—Струг. Двадесет четвртог маја је преданио у селу Стругу, а слиједећег дана продужио на Боан и, после двадесет четвородневних борби, у саставу Ударне групе батаљона, стигао у састав бригаде. Дијелом снага батаљон је запосјео положаје јужно од села Сировца ради затварања правца према Морачи и обезбјеђивања десног бока бригаде, при чему је истурао борбена осигурања ка Алутама и Јаворју, према Морачи и Лоли планини.

Први батаљон је 15. и 16. маја водио борбе с четницима У седима Лијешњу и Вељем Дубоком и према Горњој Морачи, а затим према селу Вишњи, у коме су га 17. маја

напали четници из Горње Мораче. У борбама које је водио 17. и 18. маја потиснуо је ту четничку групацију, али су га баш у то вријеме напали четници из позадине — од Вељег Дубоког. Да би се ослободио тог притиска, батаљон је 18/19. маја, у садејству с једном четом 5. батаљона, сачекао четнике на линијот Дубоко—Вишња и одбацио их на југ. Чета 5. батаљона се 18/19. маја вратила у састав свог батаљона, а 1. батаљон је наставио борбу с четницима сјеверно од села Дубоког и Вишње, одбацио их на сјеверозапад и 19/20. маја наставио покрет правцем Дубоко—Вишња—Морачке платије. Пошто је 20. маја преданио у селу Драговића Пољу, 20/21. маја је, преко Горње Мораче и Крње Јеле наставио покрет за Вратло на Сињајевини. У подручју Вратла је смијенио 7. крајишку бригаду и посјео положаје западно и сјеверозападно од Горњег Липова. С наслоном на Јабланов врх и Градиште, затварао је правац Липово—Колашин. Непријатељ је, међутим, вршио тако снажан притисак да се батаљон 23. маја морао повући са Јаблановог врха. У садејству с 2. четом 2. батаљона и уз подршку дивизијске артиљерије с ватрених положаја из рејона Старца и Потрка 1. батаљон је ноћу 23/24. маја извео противнапад. Одбијен, он се повукао на положаје Мали старац—Вратло, а 2. чета 2. батаљона на Вратло.

Други батаљон је 15. маја водио борбу с четницима на правцу Црквине—Лугови и према Колашину и одбацио их на десну обалу Таре. Међутим, 16. маја су дијелови њемачке борбене групе „Салмингер“¹ успјели да се од Колашина пробију у борбени поредак 2. батаљона и овладају Међењом главом, посједну к. 1678 и к. 1688 на Горњем Вучју, одакле су контролисали долину Мораче и Таре и прилазе ка Сињајевини. Но батаљон је истог дана одбацио Нијемце са тих положаја, те тако поново успоставио контролу према Липову и Црквинама. Пошто су посјели Вагањ (к. 1664), Нијемци су 17. маја покушали да свјежим снагама врате Горње Вучје, али тог дана нијесу успјели. Међутим, борбена група „Даумилер“² која је дејствовала према Липову, 18. маја је успјела да се провуче између положаја 7. крајишке бригаде и положаја које је држао наш 2. батаљон, да се дочепа Умова (к. 1945) и избије позади 2. батаљона.

¹ 98. ловачки пук, 2/79. брдског артиљеријског пука, једна батерија и 1 чета 1/54. пионирског батаљона.

² Извиђачка и тенковска чета са штабом 54. артиљеријског дивизиона, 1. чета 1. батаљона 98. ловачког пука.

Наш се батаљон морао хитно повући, водећи борбу на два фронта, с непријатељем који је све упорније нападао. Доспјевши у тежак положај, 2. батаљон је главнином напao Умово (к. 1945), а мањим дијеловима водио задржавајући борбу на правцу Црквина и Доњег Вучја. У садејству с дијеловима 7. крајишке бригаде, успио је да одбаци Ниемце са Умова и да их натјера у бијег ка долини Платнице, гдје их је већину уништио. Међутим, снаге групе „Салмингер“ овладале су Горњим Вучјем, па су се дијелови 2. батаљона 19. маја морали повући правцем Рашка—Миоска—Драговића Поље. У Горњој Морачи се прикупио читав батаљон, а онда је, 20. маја, посјео положаје на линији Сврке—Трновица, према четницима. С њима је водио борбу 21. и 22. маја. У садејству с четом пратећих оруђа успио је да их разбије и да 23. маја избије у Крњу Јелу. Одатле је 2. чету упутио на Вратло, ради затварања правца према Јипову, а 3. чету на Црне греде (тр. 1797), ради затварања правца према Горњој Морачи. Прва чета је за то вријеме прихватила људство са терена Мораче које је долазило да попуни бригаду, а потом је, 24. маја, и она кренула на Вратло. Друга чета је 23/24. маја садејствовала 1. батаљону у противнападу на Јабланов врх, а након тога се повукла на положаје у висини Вратла, камо је 24. маја стигла 1. чета, а 25. маја и 3-ћа.

Пети батаљон је 15. маја водио борбу с четницима на правцу Доње Мораче, а 16. и 17. на правцу Горње Мораче. Главнина батаљона се, 18. и 18/19. маја, оријентисала на правац Пажња, Старча, Љевишта и Бојића, а одатле је дијелом снага садејствовала 1. батаљону у борби за села Вишње и Веље Дубоко. Деветнаестог маја читав се батаљон прикупио у рејону Јаворја, одакле је, по наређењу штаба бригаде, 19/20. маја усиљеним маршем кренуо преко Лоле, Гвозда и Војника. У Шипачну је стављен под команду штаба 3. ударне дивизије. На маршу од Јаворја до Шипачну, који је извршио у рекордном времену, батаљон није имао додира с непријатељем. По доласку у подручје Шипачна водио је борбу против јединица 7. СС-дивизије на правцу Шипачно—Никшић до 23. маја, а од 23. до 28. маја са Гвозда и Крнова на правцу Шавник—Никшић.

За вријеме борби у Горњој и Доњој Морачи чета пратећих оруђа је подржавала дејства 2. батаљона према Колашину. Након повлачења на Сињајевину посјела је ватре-

не положаје Вратло—Мали Старац, позади 1. и 2. батаљона, подржавајући их до 28. маја.

Интендантура с коморама бригаде стигла је 7. маја у Бистрицу, а 18. се вратила у Бојиће. Ту су је 19/20. маја напали четници. Напад је одбила сопственим снагама и већ 20. маја се преко Јаворка запутила за Боан. И на Јаворку су четници напали интендантуру с коморама, али су и овдје били одбијени. У Боану се задржала до 28. маја.

За вријеме борби у Морачи и на Сињајевини бригадно превијалиште се налазило с 2. батаљоном, а бригадна болница је од 15. до 28. маја била у Боану.

Штаб бригаде се, од 15. до 23. маја кретао с 2. батаљоном, а послије повлачења бригаде на Сињајевину размјестио се у Крњој Јели.

За то вријеме непријатељ је успио да потисне и остале наше јединице и сузи обруч око ГОГД. ГБемачка 369. легионарска дивизија заузела је Чајниче и потисла Дринску оперативну групу на лијеву обалу Теотине, а у долини Дрине повезала се са 118. дивизијом у тежњи да што прије овладају долинама Дрине, Сутјеске, Пиве и Таре и да затворе све прилазе тим ријекама. Централна болница с раницима и болесницима прешла је на планину Пиву.

Оцијенивши да је непријатељ на јединице НОВ кренуо крупним снагама, Врховни штаб је 18. маја на најугроженији, фочански правац упутио главнину 1. пролетерске дивизије. Седмој банијској дивизији је наредио да се пребаци на лијеву обалу Теотине, да обезбјеђује дејства 1. пролетерске дивизије и Дринске оперативне групе у долини Дрине и спријечи продор непријатеља према Градцу, а 3. ударној дивизији — да затвара правце Шавник—Никшић, Бајово Поље—Никшић, долина Пиве—Гацко. Другој пролетерској дивизији је наређено да дио снага помјери у десно и затвори правац Жабљак—Косаница, а да дијелом снага са Сињајевине брани средњи ток Таре и спријечи непријатељу продор ка Боану и Жабљаку.

Успјешно изведена акција групе батаљона на Биоче и затварање правца према Подгорици изазвали су забуну код непријатеља. Он је то оцијенио као покушај да се групи дивизија отвори пут за наступање преко Албаније и спајање с Англо-Американцима, чије је искрцавање стално очекивао. Да би их у томе спријечио, непријатељ је већ на почетку операције „Шварц" морао да мијења план о

њеном извођењу. С фронта према 1. и 2 пролетерској дивизији извукао је пук „Бранденбург“ и један ојачани пук из 1. брдске дивизије и упутио их према Подгорици; преко Никшића је упућен ка Подгорици један моторизовани одред из 7. СС-дивизије; на комуникацији Подгорица—Колашин, према ударној групи батаљона, оријентисана су и два пука дивизије „Венеција“. Тако је непријатељ већ на старту почео да мијења распоред и губи вријеме. Наше војно руководство ће пак то искористити да снаге брзо прегрупише и усмјери ка горшем току Дрине и долини Пиве и Сутјеске.

Међутим, у горњем току Дрине непријатељ је имао јаче снаге и њено форсирање није успјело, због чега је 26. маја Врховни штаб одлучио да се пробој изврши преко Вучева и Сутјеске, дајући важно мјесто прилазима и прелазима на Тари, Пиви и Сутјесци, за што је одредио јаче снаге. У то вријеме се у Ћуреви и Грабу налазио један батаљон Нијемаца из састава групе „Анакер“,³ али како он сам није могао посјести и бранити тај међупростор, требало је дејствовати брзо, што је било скопчано са великим тешкоћама.

Четвртој пролетерској бригади, без 5. батаљона, наређено је да до 28. маја држи положаје на Сињајевини и штити извлачење 2. далматинске и 7. крајишке бригаде. Да би што успјешније извршили добивени задатак, 1. и 2. батаљон су, са положаја Врагло, Велики старац, Мали старац, 25/26. маја извели противнапад: 1. батаљон на Јабланов врх (т. 2230), а 2-ги на коту 2100 на Јаблановом врху и према Липову. Противнапад није успио и, до зоре 26. маја, оба су се батаљона повукла на полазне положаје. На тим положајима је 1. батаљон остао до мрака 27. маја, када је пошао за Крњу Јелу. Да би завараво непријатеља о стварним намјерама бригаде, 2. батаљон је 27/28. маја извршио демонстративни напад на Јабланов врх, затим се одлијепио од противника и 28. маја стигао у Крњу Јелу. Трећи батаљон је 27. маја повучен са положаја и прикупио се у Крњој Јели, а Пети је 28. маја скинут са правца Шавник—Никшић и упућен у састав бригаде. Чета пратећих оруђа се до 28. маја прикупила у рејону Крње Јеле, а позадинске јединице бригаде у Боану.

³ Владо Стругар, Југославија 1941—1945, стр. 165 (ојачани 738. ловачки пук 118. дивизије).

Из рејона Крње Јеле 4. бригада је пошла послије подне 28. маја, правцем Крња Јела—Боан—Тушина—Мљетичак—Пошћење — са 1. батаљоном у претходници, 2. батаљоном у заштитници, а с осталим јединицама у главнини. Двадесет деветог маја пре подне стигла је у Мљетичак и Прошћење и ту се задржала до ноћи. Затим је извршила покрет правцем Комарница—Николин до—Пишће—Војновићи — са 1. батаљоном у претходници, 5. батаљоном, који је тог дана стигао у састав бригаде, у заштитници, а с осталим јединицама у главнини. Тридесетог маја је предала у селу Војновићима, одакле је наставила покрет правцем Војновићи—Барни до — пјешачки мост на Пиви у висини Мратиња. Бригада је 30/31. маја прешла Пиву преко моста који је претходног дана израдио пионирски вод Пратећег батаљона Врховног штаба заједно с мјештанима и 31. маја стигла у рејону Мратиња.

Преко Пиве је најприје прешао 1. батаљон, који је одмах продужио за Брљево, да затвори правац којим је 7. СС-дивизија настојала да се пробије у Мратиње и долину Пиве. Батаљон је 31. маја послије подне избио на јужне падине Биоч-планине, гдје је ступио у борбу с Нијемцима, повезујући се лијево с јединицама 7. крајишке бригаде и десно с 10. херцеговачком бригадом, која је затварала правце према Врбици и Гацку. Одмах за Првим Пиву је прешао Трећи батаљон. Он је из Мратиња, преко Јаворка, продужио ка јужним падинама Биоч-планине и чим је тамо стигао, 31. маја послије подне, посјео је положаје и затворио правац према Будњу, лијево од 10. херцеговачке бригаде. Иза 3. батаљона Пиву је прешла чета пратећих оруђа и посјела положаје према Будњу, па 2. батаљон, који је из Мратиња, преко Јаворка, наставио покрет и посјео положаје лијево од 3. батаљона, на којима је чекао непријатеља који је наступао од Будња. Најзад су преко Пиве прешле болница и интендантура с комором. Оне су се 31. маја прикупиле и смјестиле у Мратињу и ту остале до 4. јуна. Бригадно превијалиште се 31. маја увече развило у рејону Јаворка. Послије преласка преко Пиве, штаб бригаде се смјестио у Мратињу, одакле су неки његови чланови пошли с батаљоном на Биоч-планину. Пети батаљон је нгитио прелазак бригаде преко Пиве, а затим је продужио за Мратиње, одакле је 1. јуна, преко Превије и Јаворка, наставио за Коњске лази (изнад села Милошевића).

Ту је посјео положаје између 10. херцеговачке бригаде и нашег 3. батаљона, затварајући правац Стабно—Штирно.

Непрекидне борбе на правцу Биоча, Мораче, Колашина и на Сињајевини, марш преко Дурмитора, прелазак преко Пиве, стални напади непријатеља са земље и из ваздуха, неповољни атмосферски и теренски услови за живот и борбу, слаба и нередовна исхрана крајње су исцрпили борце и старјешине бригаде. У тој, првој етапи операције „Шварц“ из бригаде је избачено око 150 бораца и старјешина. Од тога је око 80 погинуло или подлегло ранама и исцрпености.⁴ Но и поред губитака и тешкоћа, бригада је на вријеме и с успјехом извршавала своје задатке, испољивши велику упорност и залагање. Пењање из кањона Пиве уз врлети и беспутне падине Биоч-планине био је врхунац напора њеног људства, али ни неизвјесност која је бригаду чекала на планини није могла утицати на морал њених бораца, јер су били сигурни у себе и знали шта могу да постигну. Тако се 4. пролетерска 31. маја нашла на јужним падинама Биоч-планине, између 7. крајишке и 10. херцеговачке бригаде, да у заједничкој борби, против снага 7. СС-дивизије и групе „Анакер“, подијели терет који је сваким даном постајао тежи.

⁴ Погинули су: борци Јово Ашанин, Радомир Ашанин, Миленко Бадњар, Милуша Бакић, Јован Бакрач, Јубо Бакрач, Бошко Баранин, Лазар Баранин, Мијат Бошка Булатовић, Радомир Булатовић, Мијат Блажа Булатовић, Тона Буха, Гојко Бучалица, Вељко Вељовић, Радојица Влаховић, Љубо Влаховић, Милутин Врачар, Јере Вранчић, Бранко Вујачић, Вељко Вукадиновић, Крсто Вујић, Драгомир Грбовић, Гојко Грбовић, Ђорђе Грдинић, Раде Голубовић, Грујо Грујић, Стана Грубишић, Комнен Грујић, Светозар Грујић, Радован Даквић, Васо Дамјановић, Милић Дуковић, Михаило Дацић, Милош Делић, Бранко Дуловић, Радош Дуковић, Милић Ђокић, Јован Ђокић, Лука Ђуран, Мирчета Ђурђић, Васо Димитријевић, Даница Живковић, Перо Жижић, Мираш Жижић, Гојко Зековић, Зарија Зековић, Милорад Ивановић, Ристо Ивановић, Раде Иветић, Даница Јањић, Миле Јелић, Мићко Јелић, Ђорђе Јелић, Миљивоје Котлица, Новак Караџић, Мирко Клајић, Батрић Кнежевић, Милан Кнежевић, Митар Кнежевић, Џуја Козмора, Милутин Карабасил, Вељко Крсмановић, Срџан Крсмановић, Божо Крстајић, Бранко Крстајић, Милош Крстајић, Душан Лакићевић, Душан Никитовић, Павле Никитовић, Милосав Никчевић, Милан Нишић, Бранко Нешић, Душан Обрадовић, Мирко Параушић, Јагош Радовић, Петар Раковић, Радивоје Сукчевић, Вукосав Таталовић, Срђан Татић, Војислав Томовић Вуко Томовић, Антоније Цицмил, Иван Черина и Гојко Џамбасан; десетари Миле Курузовић и Јово Херцег; водници Драгоје Радовић и Марко Батуран и политички комесар чете Велимир Дреџун; дневник аутора.

*Од Пиве, преко Вучева,
до Сутјеске*

Крајем маја непријатељ је на свим правцима потискивао наше снаге, те је њихов положај бивао све тежи, простор ужи, а маневар скученији. У долини Сутјеске, на одсјеку Суха—Тјентиште, и поред натчовечанских залагања бораца 1. пролетерске дивизије, Дринске оперативне групе и 2. далматинске бригаде, њемачке снаге су се сваког часа могле спојити и затворити обруч око ГОГД. Непријатељ је, с том намјером, вршио све јачи притисак 118. дивизијом ка Вучеву и узводно долином Сутјеске, 7. СС-дивизијом и с дијелом групе „Анакер“ преко Чемерна, на ком правцу је оријентисан и пук „Бранденбург“, и у међуријечју Пиве и Сутјеске. Из долине Дрине помјерао је 369. дивизију на линију Фоча—Калиновик, којим је правцем усмјераван и 724. пук, ради посједања комуникације и дејства преко Зеленгоре. Између Таре и Пиве дејствовале су 1. брдска дивизија, бугарски 61. пук и талијанска дивизија „Ферара“, позади којих су наступале дивизије „Венеција“ и група „Изонцо“. Дивизија „Тауринензе“ и 4. домобранска бригада дејствовале су са сјеверозапада ка десној обали Таре.

Борбама у долини Сутјеске, наше снаге су, у то вријеме, имале овај циљ: стварање мостобрана, обезбјеђивање преласка преко Сутјеске и омогућавање пробоја групе дивизија преко Зеленгоре. Задатак 3. ударне и 7. банијске дивизије био је да задржавајућом одбраном створе вријеме и простор за прелазак преко Сутјеске и пробој преко Зеленгоре, а 7. крајишке, 4. пролетерске и 10. херцеговачке бригаде, које су водиле борбу са линије Кљусина—Пандурица—Столови на јужним падинама Волујака и Биоч-планине — да обезбјеђује лијеви бок групе дивизија са правца Чемерна, Автовца, Билеће и Никшића и створе вријеме за прелазак преко Пиве, Вучева и Сутјеске.

Четврта пролетерска бригада је 31. маја послје подне посјела положаје на Биоч-планини: 3. батаљон Мали градац (к. 1796), с којег је затварао правце према Штирном и Будњу; 2. батаљон Обер (к. 1467) одакле је затварао правац Бурев до—Будањ; 1. батаљон југозападне падине Јаворка, са којих је затварао правац према Брљеву; чета пратећих оруђа ватрене положаје позади 2. и 3. батаљона, у ком рејону се развило и бригадно превијалиште. Пети батаљон

био је у покрету од Мратиња, преко Јаворка, ка Будњу, камо је стигао 1. јуна.

Десно од 4. пролетерске, са Кљусине, водила је борбу 10. херцеговачка, а лијево, са јужних падина Јаворка, 7. крајишка бригада. Све три бригаде су пошле у напад ноћу између 31. маја и 1. јуна.

Будањ су напали 2. и 3. батаљон 4. пролетерске бригаде, а 1. батаљон и 7. крајишка на Брљево. Отпор Нијемаца је био јак, а губици обострано велики. Напад није успио и настављен је и 1. јуна. Тога дана су 2. и 3. батаљон успјели да прије подне овладају селом Будњем и опколе једну групу Нијемаца јужно од села Брљева. Затим су Нијемци, из села Милошевића, јачим снагама напали у бок и леђа 2. и 3. батаљона и озбиљно их угрозили. Захваљујући интервенцији 5. батаљона, који се у међувремену убацио у борбу, затворио правце према Стабну и Седларима, продро у Милошевиће и приморао непријатеља да се повуче у полазне рејоне, 2. и 3. батаљон заузели су повољније положаје и наставили напад.

Ноћу 1/2. јуна Нијемци су снагама 7. СС-дивизије и дијелом групе „Анакер“ напали у исто вријеме, низводно долином Пиве, на Биоч-планини, а преко Волујака и Маглића ка Мратињу, с циљем да одвоје 7. крајишку, 4. пролетерску и 10. херцеговачку бригаду од главнине оперативне групе, опколе их, одбаце у долину Пиве и ту униште. Тиме је, у тренутку када су се и наше бригаде спремале да пођу у напад преко Врбнице ка Плужинама и Горанском, доведен у питање не само тај напад већ и њихов опстанак на Биоч-планини, то прије што је непријатељ од Волујака све више продирао иза њихових леђа. Успјеси 5. батаљона на правцу Милошевића, 1. јуна, омогућили су, међутим, нашим снагама да ноћу 1/2. јуна посједну повољније положаје: 1. батаљон јужне падине Јаворка, одакле је затварао правац према Брљеву; 2. батаљон линију Обер—Пандурица, са које је затварао правац према Будњу; 3. батаљон Пандурицу, са које је затварао правац према Штирном, а 5. батаљон положаје између Пандурице и Кљусине, одакле је затварао правце према Седларима и Стабну. Десета херцеговачка бригада је посјела положаје десно од 5. батаљона. Лијево од 1. батаљона, јужне падине Јаворка, посјела је 7. крајишка бригада. У таквом распореду бригаде су се браниле све до зоре 3. јуна, када им је непријатељ од Волу-

јака избио на десни бок и иза леђа, те су сваког часа могле бити одсјечене.

Трећег јуна Врховни штаб је донио одлуку да се 1. и 2. пролетерска дивизија, Дринска оперативна група и 10. бригада — оне су се у то вријеме затекле између Сутјеске и Пиве — у двије оперативне групе пробијају преко Сутјеске и продиру ка источној и средњој Босни — 2. пролетерска правцем Суха—Горње Баре—Коњске воде, а 1. пролетерска и Дринска оперативна група правцем Кошур—Врбница—Миљевина. На састанку у Мратињу Врховни штаб је одлучио да се 3. ударна и 7. банијска дивизија (6 бригада) и Централна болница, као посебна група, пробијају преко Таре на планину Љубишњу.

У духу те одлуке, штаб 2. пролетерске дивизије наредио је 4. пролетерској бригади да се пребаци у долину Сутјеске, у рејон Граба, и дејствује према Јабуци и жандармеријској станици на Зеленгори. Трећег јуна прије подне 2. и 5. батаљон су убрзаним маршом упућени ка Трнавачком језеру да би се, између Вољујака и Маглића, пребацили у рејон Граба. Међутим, непријатељ је раније затворио тај правац, те је 2. батаљон, који се кретао на челу колоне, при сусрету с 13. пуком 7. СС-дивизије, испред Трнавачког језера, био потпуно изненађен па се, не ступајући у борбу, повукао за Мратиње, а за њим је пошао и 5. батаљон. Оба су батаљона одмах враћена из Мратиња на положаје: 2. батаљон на линији Плеће—Пресека, да затвара правце према Трнавачком језеру, а 5. батаљон на линији Плеће—Улобић, да затвара правце према Маглићу.

На тим положајима батаљони су истог дана отпочели борбу. Непријатељ је упорно настојао да се што прије пробије у Мратиње, али су га 2. и 5. батаљон спријечили, одбацивши га на полазне положаје. Тиме су омогућили нашим снагама које су се извучиле преко Мратиња да се преко Вучева пробију за Сутјеску. Четвртог јуна навече 5. батаљон је пребачен у рејон Пријевора, одакле је, под непосредном командом штаба дивизије, с положаја сјеверозападно од Пријеворских кобила (к. 1645), затварао правац Суха—Пријевор—Трнавачко језеро. На тим положајима је остао све до 7. јуна, али је тада, под јачим притиском непријатеља, одступио за Суху. Са својом комором која му се прикључила у Сухој, батаљон је навече прешао Сутјеску.

Други батаљон је преузео положаје 5. батаљона и до 6. јуна, када га је смијенила 10. херцеговачка бригада, за-

тварао правце који воде од Трнавачког језера и са Маглића за Мратиње. Ноћу између 6. и 7. јуна пошао је, правцем Стубица—Мркаљ кладе, за Коритник, на коме је 7. јуна водио борбу с дијеловима њемачке 118. дивизије, а 7/8. јуна продужио, преко Драгош-седла, за Суху, камо је стигао 8. јуна у зору.

Трећи батаљон и чета пратећих оруђа повукли су се са Биоч-планине 3. јуна и преко Јаворка и Мратиња упутили се за Пољице. Одатле је 3. батаљон наставио покрет правцем Стубица—Мркаљ кладе—Драгош-седло до Сухе, где је 5. јуна смијенио 6. батаљон 1. пролетерске бригаде и до 8. јуна затварао правце према Трнавачком језеру и Чемерну и садејствовао 1. батаљону 4. пролетерске и 2. далматинској бригади у борбама на правцу Баре—Коњске воде, куда је требало да се пробије 2. пролетерска дивизмја. Чета пратећих оруђа задржала се у рејону Мркаљклада до ноћи 6. јуна, а затим се, преко Драгош-седла, спустила у рејон Сухе, гдје је сачекала ред за пребацивање преко Сутјеске.

Први батаљон је повучен са Јаворка прије зоре 4. јула и спустио се у Мратиње, одакле је извео болницу и интендантуру с бригадном комором на плато Вучева, а затим продужио правцем Катуншште—Мркаљ кладе—Драгош-седло до Сухе. Ту је смијенио 1. батаљон 1. пролетерске бригаде и на правцима Суха—Чемерно и Варда—Густи пут водио борбу до 8. јуна навече, када је прешао у рејон Прибоја, у заштитницу бригаде. Болница и интендантура с бригадном комором задржале су се између Сиљевице и Препелишта до 6. јуна, а затим наставиле покрет правцем Катунско поље—Понор—План—Халуге—Мркаљ кладе—Драгаш-седло до у долину Сутјеске, на простор између Сухе и Прибоја, камо су стигле 8. јуна изјутра. За читаво вријеме борби и покрета од Биоч-планине, преко Мратиња, и Вучева, до Сутјеске, штаб бригаде је био с јединицама.

Од преласка Пиве бригадна интендантура је поред својих јединица, снабдијевала и бројни збјег, који се кретао са ГОГД. Услови за снабдијевање били су изузетно тешки, али је интендантура ипак успјела да задовољи најпрече потребе бригаде. Она је, чак, 7. јуна од својих скромних залиха добар дио одвојила за друге јединице које су биле у још тежој ситуацији. Међутим, положај бригадне болнице у том времену био је нешто тежи. Од 1. јуна се о свим рањеницима морала сама бринути, јер је тога дана прекинута свака веза с Централном болницом. Санитетско особље

је улагало напоре да изврши постављене задатке, али су они надмашршали физичке и стручне могућности бригадног санитета. Авијација, која је стално висила над јединицама и наносила им велике губитке, отежавала је и рад санитетског особља. Убијен је велик број коња, толико потребних за транспорт рањеника. Суочен с таквом ситуацијом, штаб бригаде је наредио интендантури да бригадну комору растерети и ослободи што већи број коња за потребе болнице. Пошто је 6. јуна на међупростору Сиљевице –Препелиште закопала 1 тешки минобацач, 3 тешка митраљеза, радионички алат и сву кабасту опрему, интендантура је ослободила неколико коња за потребе рањеника. Тиме је и бригадна комора постала покретљивија. Већи број њеног људства упућен је у борачке јединице.

У борбама од Пиве до Сутјеске из строја бригаде је избачено око 200 бораца и старјешина од којих је већи број погинуо или од посљедица рањавања и исцрпности преминуо.⁵

⁵ Погинули су: борци Павле Алексић, Томо Алексић, Стипе Алиновић, Дара Андесилић, Владо Бадић, Милан Басарић, Гавро Банић, Рајко Благојевић, Рајко Беговић, Бранко Бекић, Франц Бергинц, Марица Бобичић-Маша, Блажо Бокан. Ђоко Борозан, Ђуро П. Броћета, Коста Броћета, Ђуро Р. Броћета, Вице Вуковић, Вук Вељовић, Милан Воркапић, Олга Вујисић, Милика Вујисић, Анте Гачина, Дмитар Гашић, Милош Грујић, Драган Гвозденовић, Александар Драгутин, Милан Драгић, Јере Дулибић, Јово Денић, Мирко Ђуран, Перо Ђуран, Милорад Жарковић, Томаш Зиндовић, Марко Иветић, Митар Иветић, Никола Иветић, Пантелија Иветић, Војин Ињац, Марко Милоша Ињац, Марко Васа Ињац, Вјекослав Јаковљевић, Марица Јурас, Иван Јурић, Томо Јурић, Данило Кикановић, Војо Ковачевић, Вукашин Ковачевић, Перо Ковачевић, Милан Красић, Урош Крстајић, Јован Кузмановић, Љубо Латин, Љубо Ласан, Коса Лакићевић, Никола Љубоја, Петар Мандић, Илија Мијатовић, Вуко Мијатовић, Иван Марушић, Петар Матковић, Јерко Микуландра, Раде Микуландра, Богдан Милошевић. Саво Михајло, Симо Мраовић Тодор Мушовић, Ан'елка Михаиловић. Станка Новаковић, Петар Ненадић, Јован Обрадовић, Љубо Обрадовић, Ђуро Огризовић, Светозар Одовић, Зеко Јововић, Душан Јововић, Душан Јојић, Анка Параушић, Никола Перић, Драго Петровић, Стипе Петровић, Душан Пијевац, Анте Пиложота, Радован Пјешчић, Раде Покрајац, Божо Попарић, Бошко Поповић, Лазар Поповић, Миле Поповић, Милован Пушеља, Љубомир Ивана Рабреновић, Милан Радић, Богдан Росић, Симо Росић, Анте Јерка Славица, Иван Грге Славица, Мирко Николе Славица, Пашко Срдаров, Мијајло Стевовић, Данило Трипковић, Петар Трукуља, Роксанда Церовић, Милка Цар Шиме Чалета, Тона Цар Блажа Чалета, Марко Шпире Чалета, Јере Нике Чалета, Тона Јосипа Чалета, Никола Цаковић и Лука Шћепановић; десетари Бошко Бодрожић, Никола Грга, Дуња Дакиловић, Јово Ђалић, Раде Јоветић,

*Од Сутјеске преко Зеленгоре,
до Јахорине*

Да би онемогућио пробој наших снага, непријатељ је стално појачавао дејства у долини Сутјеске и на правцу њиховог наступања. Главнина 7. СС-дивизије, дио групе „Анакер“ и пук „Бранденбург“, све жешће су нападали на положаје 2. далматинске и 1. и 3. батаљона 4. пролетерске бригаде; 118. дивизија, узводно долином Сутјеске ка Тјентишту, нападала је 1. пролетерску дивизију и Дринску оперативну групу; главнина 369. дивизије и 724. пук посјели су комуникацију Фоча—Калиновик ради пресретања наших снага, а дио снага 369. дивизије и 118. извиђачки батаљон дејствовали су преко Зеленгоре ради повезивања дејстава 7. СС-дивизије и 118. дивизије у долини Сутјеске. Такав борбени поредак непријатељев знатно је отежавао пробијање наших снага на сјевер.

Друга далматинска бригада је послје вишедневних упорних борби на Барама посјела Велику и Малу Сиљевицу, са којих је, заједно с 15. мајевичком бригадом, обезбјеђивала лијеви бок сјеверне колоне. Седма СС-дивизија и 118. дивизија, својим унутрашњим крилима, приближиле су се положајима наших снага на свега 4 километра. Због јаког отпора 118. дивизије са лијеве обале Сутјеске и Кошура, 1. пролетерска дивизија није успјела да се пробије преко Поповог Моста ка Врбници, већ се пробијала заобилазним путем, преко Драгош-седла, Сухе и Тјентишта, за Милинкладе и даље према Балиновцу. У таквој ситуацији је Врховни штаб и 2. пролетерској наредио да крене за 1. пролетерском дивизијом.

На основи нове одлуке о правцу пробоја, штаб дивизије је 7/8. јуна наредио 4. пролетерској бригади да се пробија правцем Тјентиште—Крекови—Милинкладе и даље за 1. пролетерском дивизијом. Батаљони су добили ове задатке: 1. батаљон, који је затварао правце Суха—Чемерно и Варда—Планиница, да на тим правцима сачека смјену, затим да у рејону Прибоја штити прелазак бригаде преко Сутјеске, а потом да у улози заштитнице креће правцем

Раде Јовичић, Павле Клисић, Мило Крковић, Митар Куљач, Милан Лазовић, Мујо Вукајла Мијатовић, Ђорђије Мијатовић, Илија Парађина, Душан Радаковић, Душан Радивојша, Миладин Радовић, Миле Тркуља и Јозо Черина; водници Пашко Бановац, ЈВубо Ђуран, Владо Иветић, Лазо Иветић, Нико Иветић, Урош Иветић, Богдан Ињац, Миращ Ракочевић, Никола Славица и Анте Чалета; дневник аутора.

Прибој—Тјентиште—Крекови; 2. батаљон, који је 8. јуна изјутра избио у рејон Сухе, да 8. јуна пређе Сутјеску у рејону Прибоја, посједне Казан (к. 1034) и обезбиједи се према Вилењаку и Тјентишту, а да 8/9. јуна наступа правцем Тјентиште—Поштарице—Крекови—Мшшнкладе—Катуниште, да непосредно обезбјеђује Врховни штаб и штаб дивизије и да 9. јуна избије у Катуниште; 3. батаљон, који је до ноћи 8. јуна дејствовао према Трновачком језеру и Чемерну — да се послје смјене пребаци преко Сутјеске у рејон Прибоја и наступа правцем Суха—Прибој—Тјентиште—Хрчавка; 5. батаљон, који је прешао Сутјеску 7/8. јуна и 8. јуна садејствовао нашим снагама у нападу на снажно брањени Кошур — да 8/9. јуна дејствује на Озрен и Тисово брдо, да садејствује 2. далматинској и 15. мајевичкој бригади и да се 9. јуна прикупи у долини Хрчавке, у рејону Хрчаве. Пошто је 8. јуна, по наређењу штаба бригаде, закопала тешко наоружање, чета пратећих оруђа је сведена на кадровско језгро, које се кретало у саставу бригаде као самостална јединица, а њено људство је распоређено по батаљонима. Деветог јуна јединице су се ослободиле архива, казана и личних биљежака. Болница и интендантура с комором прикупиле су се 8. јуна на Сутјесци и уз помоћ 1. батаљона прешле су у рејон Прибоја 8/9. јуна. Главнину бригаде стигле су 9. јуна у долини Хрчавке, на међупростору Милинкладе—Хрчава.

Прелазак преко Сутјеске и пробој преко Зеленгоре — то је био најтежи и најсудбоноснији тренутак у свим дотадашњим борбама снага ГОГД. Тих дана авијација је стално „висила“ над бојиштем и бомбардовала положаје, покрете и мјеста концентрације свих јединица ГОГД. У исто вријеме су бројна непријатељска артиљеријска и минобацачка оруђа непрекидно и посвуда тукла убитачном ватром, што је тешко погађало наше јединице нарочито када су се нашле збијене на узаном простору у најкритичнијој ситуацији за пробој.

До зоре 9. јуна све су јединице 4. пролетерске бригаде прешле Сутјеску и 9. јуна стигле у долину Хрчавке, на међупростору Милинкладе—Катуниште, обезбјеђујући се према Крековима, Вилењаку, Тисовом брду, Озрену и Дебелој равни. Тога дана Сутјеску су прешли и зачелни дијелови 2. пролетерске дивизије, послје чега је 118. дивизија још јаче притисла долину Сутјеске како би потпуно онемогућила прелазак друге групе ГОГД. Међутим, 7. банијска дивизија

је успјела да се ноћу 9/10. јуна пребаци преко Сутјеске и да се, уз прихват 5. батаљона 4. пролетерске бригаде, пробије између Озрена и Плећа ка Лучким колибама, да изведе дио рањеника и повеже се са првом групом ГОГД. Послије тога су 118. дивизија и 7. СС-дивизија спојиле унутрашња крила и затвориле све прелазе на Сутјесци, чиме је продор 3. ударне дивизије, која се тада прикупљала на платоу Вучева, на правцу главнине снага ГОГД, био онемогућен.

Послије преласка Сутјеске 4. пролетерска бригада водила је борбе у саставу претходнице 2. пролетерске дивизије. Први батаљон је Сутјеску прешао 9. јуна у зору и продужио правцем Тјентиште—Крекови, штитећи бригаду од Кошура и Вилењака. Из рејона Дебеле равни враћен је на Тисово брдо (к. 1379) и Милинкладе (к. 1001), које је бранио до ноћи, када га је смијенила 10. херцеговачка бригада. Приликом смјене батаљона Нијемци су овладали Тисовим брдом. Из рејона Хрчаве батаљон је, преко Катунешта, стигао 10. јуна на Лучке колибе и посјео положаје између к. 1627 и Заврштена, са којих је затварао правце према Љубињу. На тим положајима га је 10/11. јуна опет смијенила 10. херцеговачка бригада. Послије тога се 1. батаљон, у саставу претходнице дивизије, пробијао правцем: сјеверно од Љубиног гроба—Врбничке колибе—Доње луке—Врбничка ријека, до које је стигао 11. јуна у 12 часова. За вријеме тог марша обезбијеђивао је Врховни штаб, штаб 2. дивизије и 4. бригаду. Послије краћег задржавања у долини Врбничке ријеке наставио је правцем Мрчин-колибе •—поток Отеша за Сиљевицу, а Врховни штаб за Мрчин-колибе. Чим је наставио марш Врховни штаб су напали Нијемци с Јаблановог врха (к. 1353). Тада је батаљон враћен на Мрчин-колибе и из покрета је напао Нијемце. У жестокој борби успио је да их потисне и заштити Врховни штаб и штаб дивизије, а затим је потоком Отешом наставио покрет ка к. 961. У зору 12. јуна напао је Нијемце на Сиљевицу (к. 1214), у исто вријеме су остали батаљони напали Вис и Радомишље. Сиљевцем је овладао у току дана, а дан касније, 13. јуна, учествовао је у нападу на комуникацију Фоча—Калиновик. Навече тог дана је стигао у село Миљевину.

Други батаљон је прије подне 9. јуна избио на Катунеште и затворио правце према Јеловцу и Буковини, одакле се, 9/10. јуна, у улози претходнице бригаде, пробијао правцем Буковина—Лучке колибе. Десетог јуна, преко Ру-

жиног поља, избио је пред Врбничке колибе и посјео к. 1622 и к. 1632, затварајући правце од Врбничке ријеке, садејствујући 3. батаљону у борби на Љубином гробу. Ноћу 10/11. јуна наставио је борбу правцем Доње луке-Балиновац и до 11. јуна прије подне избио на Балиновац, одакле је наставио правцем поток Отеша—Вис (к. 1130). Вис (к. 1130 и к. 1371) напао је 11/12. јуна, у исто вријеме када су 3. батаљон и 7. крајишка бригада напали Радомишље, а 1. батаљон Сиљевац. Успио је да овлада Висом, одакле је наставио гоњење Нијемаца према Осоју. На њиховим леђима прешао је ријеку Говзу и 12. јуна посјео положаје сјеверо-западно од села Јелеча, према комуникацији Фоча—Калиновик. Одатле је 12/13. јуна, преко Омеровића, пошао за Ратај и 13. изјутра стигао на десну обалу Бистрице, у рејону Ратаја, гдје се прикупила читава бригада.

Трећи батаљон је послије преласка преко Сутјеске наступао правцем Тјентиште—Крекови—Милинкладе—Хрчава и 9. јуна посјео Дебелу раван и Преседлу, затварајући правце према Лучким колибама. У претходници бригаде се 9/10. јуна пробијао према Лучким колибама и 10. јуна посјео Љубин гроб, са којег је затварао правце Планик—Јаворак, Царева глава—Оборено точило и Орловац—Зелентора. На Љубином гробу је 3. батаљон, у најкритичнијој ситуацији, својим дејством пресудно помагао оним снагама ГОГД које су се тог дана тучене и са земље и из ваздуха, прикупљале на малом простору у рејону Лучких колиба, омогућивши им да се пробију ка Балиновцу.

Непријатељ је јаким снагама нападао на 3. батаљон, ријешен да га на сваки начин збаци с Љубиног гроба и уништи снаге ГОГД на том простору. Премда је браниоце Љубиног гроба тукао свим средствима и са земље и из ваздуха, нанијевши им велике губитке, није успио — сви његови покушаји да се дочепа тог положаја осујећени су упорношћу и јунаштвом бораца 3. батаљона. У најтежим окршајима браниоци Љубиног гроба, одбијајући све јурише нападача, послали су поруку Централном комитету КПЈ и Врховном штабу да Нијемци неће заузети Љубин гроб док и један борац буде жив.⁶ То је својеврсно сведочанство о самопријегору, високој свијести и изванредној храбрости бораца 3. батаљона, нарочито његове 2. чете. У тим бор-

⁶ „До год будете чули на Љубином Гробу пуцње наших пушака, Нијемци неће проћи. А кад тога не буде, знајте да на њему више нема живих пролетера” — писало је у тој поруци.

бама 3. батаљону су садејствовали 5. батаљон, који је, лијево од њега, на правцу Тисова брда, водио упорну борбу, и 2. батаљон, који је, десно од њега, на правцу Врбничких колиба пробијао пролаз према Балиновцу.

Пошто га је ноћу 10/11. јуна смијенила 10. бригада, 3. батаљон је наставио пробијање у саставу бригаде правцем: Врбничке колибе—Балиновац—Мрчин-колибе. Већ 11/12. јуна напао је Радомишље и, у садејству с јединицама 7. крајишке бригаде и 1. и 2. батаљоном 4. бригаде, који су нападали Сињевац и Вис, успио је да га заузме. Затим је наставио наступање према Осоју прешао ријеку Говзу и по-сјео пложаје у рејону Јелеча. Ноћу 12/13. јуна је заједно с 2. батаљоном извршио покрет и у зору 13. јуна стигао у Ратај.

Пети батаљон, последије борби на правцу Вилењака, прешао је на лијеву обалу Хрчавке и 9. јуна се прикупио у подручју јужно од Дебеле равни, одакле је навече враћен ка Тисом брду (к. 1379), са којег је 9/10. јуна на јуриш збацио Нијемце, стабилизовао положаје и држао их све до 10. јуна у 9. часова. Са Тисовог брда, 9/10. јуна, прихватио је јединице 7. банијске дивизије и рањенике који су се са њом извлачили, шпитио их све до преласка преко Хрчавке и према Лучким колибама, а затим је, водећи задржавајућу борбу у улози заштитнице, онемогућавао брзо наступање непријатеља на правцу Хрчавка—Дебела раван—Лучке колибе. За вријеме тих борби батаљон је био готово преполовљен, али је потпуно извршио свој задатак — помогао је борцима 7. банијске дивизије и рањеницима да се пробију. Цијенећи жртве и напоре 5. батаљона и његову улогу у извлачењу из окружења, борци и руководиоци 7. банијске дивизије су му одали највеће признање, изразивши то и писменом захвалницом.⁷

При повлачешу са Тисовог брда и, затим, за Лучке колибе, 5. батаљон је водио борбу на више узастопних положаја. Борбама на линији Дебела раван (к. 1276)—Јаворак (к. 1588), које је водио до 11. јуна у 16 часова, знатно је помогао 3. батаљону на Љубином гробу, везујући за себе

⁷ Текст захвалнице гласи: „На нашем путу из Црне Горе за источну Босну пробијајући се под најтежим околностима, ви сте нас прихватили у најтежем моменту на реци Хрчавки. Ваше јуначко држање и другарска пажња нашој дивизији подстиче све наше борце и руководиоце да у име наше дивизије изразимо захвалност. Командант и политички комесар 7. банијске дивизије Павле Јакшић и Ђуро Кладарин.”

добар дио непријатељских снага намјењених да нападну тај положај. У улози заштитнице бригаде батаљон је на правцу Врбничких колиба и Балиновца задржавао непријатеља, а пошто је 12. јуна прешао Говзу, сјеверно од села Јелеча, водио је борбу против непријатеља који је, преко Хусад-планине, наступао ка Говзи, Радомишљу, Вису и Сиљевцу, хитајући у помоћ снагама које су одступале испред 1, 2. и 3. батаљона и јединица 7. крајишке бригаде.

Тога дана 5. батаљон је успјешно штитио лијеви бок и позадину снага 2. пролетерске дивизије и успио да одбаци непријатеља. У улози заштитнице он је 13. јуна обезбјеђивао од Зеленгоре прелаз бригаде и дивизије преко комуникације Фоча—Калиновик. А пошто је и сам ноћу 13/14. јуна прешао ту комуникацију, продужио је за село Главиче, гдје је стигао главнину бригаде.

Од Сутјеске до Мрежица чета пратећих оруђа кретала се у саставу батаљона и тек се 14. јуна поново прикупила у Мрежицама, одакле је почела да поново самостално дејствује. Интендантура и бригадна комора, које су реорганизоване и прилагођене новим условима уочи преласка Сутјеске, и болница бригаде стигле су 9. јуна у долину Хрчавке и размјестиле се на међупростору Милинкладе—Хрчавка. Ту су у току дана биле изложене непријатељској ватри са земље и из ваздуха и имале највише губитака.

Кашон Хрчавке је готово непроходан, тијесан и ограничен и са једне и са друге стране; њиме се може проћи уском стазом која води од Милинклада, поред Хрчавке, за аКтуниште и Лучке колибе. Сваки испаљени метак са земље и бачена бомба из авиона значили су пун погодак, не само због снажне ватре управљене на кањон, у коме су биле све наше снаге, већ и због велике концентрације болница и позадинских јединица на том простору. Под ураганском ватром авијације, артиљерије и другог наоружања борба је вођена прса у прса. Наши борци су се хватали у коштац с њемачким војницима и обострано гинули. У кањону Хрчавке, кошена са свих страна убитачном ватром, мијешала су се мртва људска тијела с убијеним коњима и уништеним материјалом.

У тим борбама сви борци и руководиоци били су подједнако изложени опасности и сви су се подједнако залагали. Давали су све од себе да се та ситуација преброди. У тим борбама, 9. јуна, непосредно руководећи јединицама,

рањен је и врховни командант НОВ и ПОЈ Јосип Броз Тито, али је и у тој ситуацији, која је била најкритичнија за снаге ГОГД, дао рјешење и до краја спровео у дјело своју замисао о пробоју из окружења.

Санитетска помоћ рањеницима није се могла пружити на положајима, заправо, није је имао ко и чиме пружити. Број жртава је тога дана био већи него и једног другог откако је почела операција „Шварц“. Многи рањени борци су тога дана умрли само зато што нијесу могли добити прву помоћ на вријеме. Такву је судбину доживио и командант 4. пролетерске бригаде Ваоилије Ђуровић Вако. Његову дужност је 15. јуна преузео Љубо Врчковић, дотадашњи командант 2. далматинске бригаде.

Болница и интендантура с бригадном комором пошле су из долине Хрчавке, 9/10. јуна, према Лучким колибама. Под заштитом борбеног поретка бригаде, оне су 12. јуна стигле на Мрчин-колибе, гдје им се прикључио и дио рањеника Централне болнице. Од Мрчин-колиба, бројно повећана болница и интендантура с бригадном комором кретале су се позади батаљона правцем поток Отеша—Ратај—Миљевина и 13. јуна навече прешле су преко комуникације Фоча—Калиновик и пошле за Мрежице.

Од Сутјеске до Миљевине јединице бригаде су у буквалном смислу ријечи гладовале. Интендантура је била немоћна. Ни коња више није било, пошто је задњих пет интендантура подијелила јединицама 11. јуна. Таква је ситуација нарочито тешко погађала рањенике и болеснике. Међутим, бригадни санитет је и у тим условима, иако малобројан и без санитетских материјалних средстава, успијевао да несебичним залагањем, помогнут од цјелокупног борачког и старјешинског састава, спасе тешке рањенике и болеснике и пренесе их у Мрежице. Од Сутјеске до Миљевине штаб бригаде је био стално с батаљонима у борби.

Непријатељ је правовремено оцијенио да се снаге ГОГД са Зеленгоре намјеравају пробити на сјевер, преко комуникације Фоча—Калиновик. Да би их у том спријечио он је комуникацију посјео пјешадијским јачим снагама, тенковима, артиљеријом и минобацачима. Добро организовавши одбрану, био је већ рачунао с тим да је дошао тренутак коначног обрачуна са снагама ГОГД. За 4. пролетерску бригаду и друге јединице дивизије и ГОГД уопште ситуација је 13. јуна у рејону Ратаја била врло тешка, а могућности

да се предузме неки други маневар није било. Пробој 1. пролетерске дивизије претходног дана на том правцу и њена дејства 13. јуна на просторији Миљевине олакшавали су донекле ту критичну ситуацију, као што су, уосталом, њена дејства од Сутјеске до Миљевине омогућавала успешне борбе и пробој 2. пролетерске дивизије и осталих снага ГОГД преко Зеленгоре. Исто тако, 3. ударна дивизија, која је за то вријеме водила тешке борбе у кањону Сутјеске, много је помогла пробоју јединица ГОГД, јер је везивала јаке непријатељске снаге и онемогућавала им дејства преко Зеленгоре.

Ради преласка преко комуникације Фоча—Калиновик, 4. бригада се, под заштитом ноћи и јутарњих магли, прикупљала у долини Бистрице, у рејону Ратаја. У тренутку када је 2. батаљон, у претходници бригаде, пришао Бистрици и прелазео преко жељезничког моста, магле, која је дотле покривала читав околни терен скривајући лијеп сунчан дан, одједанпут је нестало. Непријатељ је то одмах искористио и ступио у дејство свим расположивим снагама и средствима са земље и из ваздуха, концентришући сву ватру на узан простор Ратаја, гдје су се прикупљале и остале јединице ГОГД. Међутим, истог је тренутка ступила у дејство и 1. пролетерска дивизија од Миљевине, чиме је жестина непријатељских налета на Ратај смањена, и то је помогло 4. пролетерској бригади и осталим јединицама да се лакше извуку из ватреног цака у коме су се биле нашле.

Други батаљон се одмах на јуриш пробио кроз непријатељев борбени поредак, прешао комуникацију — при том, међутим, није оставио на њој дијелове за обезбјеђење, што је био неопростив пропуст штаба батаљона — и одмах продужио на сјевер. Тринаестог јуна послје подне стигао је у село Татаровиће, гдје се повезао с 1. пролетерском бригадом и заноћио. Трећи батаљон је прешао Бистрицу лијево од 2. батаљона, дијелом снага се пребацио преко комуникације и продужио с 2. батаљоном за Татаровиће, а дијелом снага пошао за Мрежице. За то вријеме је 1. батаљон водио борбу дуж комуникације и обезбјеђивао прелазак осталих јединица, а 13. јуна навече стигао је у Миљевину. Ту се ноћу 13/14. јуна прикупила читава бригада.

Од Сутјеске до Миљевине, тј. од 8. до 15. јуна, у тешким борбама, по готово непроходном терену, у slabим атмосферским условима, трпећи глад и болест, избачено је из

строја око 300 бораца и старјешина, од којих је погинуло или од посљедица рана или исцрпљености умрло 238.⁸

⁸ Погинули су: борци Никола Баровић, Јокаш Беговић, Видо Беговић, Лепосава Бобичић, Станко Бабић, Раде Бошковић, Влајко Владимира Брајовић, Лазар Бујас, Милева Булатовић, Драгоје Буринић, Момир Велимировић, Бранко Велимировић, Рајо Вељић, Шпиро Вјештица, Олга М. Вујисић, Милена Вујисић, Милован Вујисић, Маркиша Г. Вујовић, Велиша Вукчевић, Милош Гашић, Иван Грга, Петар Делић, Зарија Добрковић, Салих Ђенђо, Зинета Ђенђић, Ђорђе Ђукановић, Душан Ђуран, Душан Ђурановић, Шпиро Ђурашковић, Крсто Ђуркић, Светозар Ђурић, Јере Ерцег, Чича Вукашин Ивановић, Марко Ивезић, Тићо Миодраг Иличковић, Лука Петра Иветић, Марко Нике Иветић, Божо Станка Инџац, Јово Васа Инџац, Јован Јаблан, Милосава Јовићевић, Васо Јововић, Милорад Јововић, Мирга Наталија Јововић, Светозар Јововић, Мирко Анта Јурић, Мирко Рада Јурић, Иван Катић, Марин Каталинић, Томо Јурић, Љубица Караџић, Станка Ковачевић, Јовица Лакићевић, Анте Лалић, Јаков Ласан, Јован Липовина, Иван Листеш, Љубица Дубарда, Владо Јове Маљковић, Владо Божа Маљковић, Урош Петра Маљковић, Ђорђе Марјан, Фарука Маџура, Васо Миздран, Даринка Мијатовић, Даринка Миковић, Савета Микић, Шпиро Микуландра, Радован Милошевић, Винка Милић, Никола Милић, Анте Мирковић, Илија М. Митровић, Иван Мићин, Пајо Михаљевић, Божо Михалица, Лука Михалица, Божо Мише, Иве Мише, Драгутин Ненезић, Рајко Ненезић, Бошко Обрадовић, Јово Обрадовић, Млађен Обрадовић, Милован Обрадовић, Ристо Огризовић, Зарија Орландић, Анђа Пајчин, Јово Пајчин, Раде Пајчин, Михаило Пашић, Драго Петров, Никола Петров, Драго М. Петровић, Драго Пилижота, Мане Пијевац, Анте Плазибат, Милијан Познан, Радован Покрајац, Војин Полексић, Митар Попарић, Бранко Поповић, Илија Поповић, Милка Поповић, Нада Поповић, Љубомир Рабреновић, Софија Рабреновић, Блажо Радовић, Јанко Радовић, Миладин Радовић, Миленко Радовић, Радосав Радовић, Радисав Радојевић, Радош Радојевић, Ристо Радуновић, Душан Радуловић, Вучета Ракочевић, Видо Ракочевић, Бошко Ракочевић, Душан Ракочевић, Нико Распоповић, Радисав Распоповић, Бошко Росић, Перо Росић, Анте Роца, Иван Свилан, Иве Грге Славица, Крсте Стипе Славица, Крсте М. Стипе Славица, Маринко Анте Славица, Марко Иве Славица, Раде Анте Славица, Фране Стипе Славица, Анте Сладољев, Никола Симоновић, Шиме Симоновић, Јагош Срдановић, Мате Стојановић, Слободан Стојановић, Јашка Стојовић, Анте Куко Матин Токић, Тодор Тијанић, Бошко Тривуновић, Милош Радоја Тркуља, Јаков Шиме Ђалета, Марица Ђалета, Радуле Ђировић, Миращ Ђировић, Богдан Ђорковић, Недељко Филиповић, Војислав Мила Церовић, Роксанда Церовић, Саво Церовић, Томислав Церовић, Фране Јуре Чалета, Маринко Анте Чалета, Драго Јосе Чалета, Радосав Чворовић, Петар Шарановић, Божо Шармас, Урош Шарић, Ђуро Шаша, Ђуро Шкулегић, Милка Шоловић, Јозе Шпар, Ђорђевије Шћепановић, Лука Шћепановић, Милорад Шћепановић и Петар Шћепановић; десетари Мило Војводић, Јаков Вулић, Јуре Вулић, Марко Гажевић, Благога Гвозденовић, Никола Граора, Раде Грубишић, Душан Деура, Гиле Савић Живковић, Мате Живков Жижих, Мирко Јозе Зековић,

*Од Јахорине преко Сјетлине
на Романију*

Послије пробоја преко Зеленгоре 2. пролетерска дивизија се прикупила на просторији Миљевина—Мрежице—Модро Поље и са ње је, у саставу ГОГД, пошла преко Јахорине за Романију, са задатком да наступа према Сјетлини и да у садејству с 1. пролетереком дивизијом, која наступа десно од ње, на правцу Праче, пређе комуникацију Вишеград—Сарајево на одсјеку Подграб—Подвitez и обезбиједи прелазак осталих јединица ГОГД на том одсјеку, а затим да настави покрет према Романији. Као општа заштитница јединица ГОГД које наступају преко Јахорине одређена је 7. баница дивизија, са задатком да их штити од евентуалног напада с југа.

Четврта пролетерска бригада прикупила се на просторији села Татаровићи—Мрежице—Војновићи—Мрђеновићи—Мрежице. Четрнаестог јуна напали су је дијелови 369. легионарске дивизије од Миљевине, Калиновика и Доброг Поља. Најприје је био нападнут 1. батаљон у Мрежици. Премда изненађен, ухваћен тако рећи на спавању, батаљон се, уз помоћ 5. батаљона и дијелова 3. батаљона, који су држали положаје јужно и западно од села Јасенова и Главнице, по дијеловима стао брзо извлачити према Модром Пољу. Борбу с непријатељем наставио је и даље 5. батаљон. Мада није био кадар да нападача сам одбаци, батаљон је, уз велике напоре и залагање, ипак успио да га задржи

Милош Лазе Јанца, Марко Илије Јањић, Вуко Караџић, Пушо Жарко Ковачевић, Симон Илије Љубоја, Раде Маруновић, Тодор Марчета, Марко Јова Ненадић, Милош Николе Ненадић, Тодор Пајчин, Владо Сјеклоћа, Дане Шпире Славица, Фране Марка Славица, Никола Јерке Славица, Јово Симин Тркуља, Драго Ивана Чалета и Јован Церовић; водници Марко Варјамовић, Лазар Бобичић, Вуко Врачар, Андрија Врлета, Урош Вукосављевић, Анте Мате Вулић, Марин Грга, Никола Добрковић, Мишо Ђуровић, Иван Боже Зекан, Бојица Ивановић, Саво Живковић, Урош Јанка Иветић, Душан Мирка Јањић, Ђуро Мариновић, Милосав Миљевић, Блажо Радиновић, Раде Бошка Ракочевић, Ненад Ракочевић, Миладин Распоповић, Васо Стијеповић, Радоје Ђопић, Војислав Церовић, Душан Филипа Шоћ, Анте Јосипа Шпар и Радош Чобелић; замјеници командира чета Саво Кажић и Гојко Томић; политички комесар чете Ђорђе Калуђеровић; командир чете Војин Кагуић; референт санитета батаљона Фани Новаковић; руководилац политодола Ристо Лекић; вијећници АВНОЈ-а Видо Бурић и Веселин Маслеша; и командант бригаде Вако Василије Ђуровић; дневник аутора.

све док се болница и интендантура с бригадном комором нијесу извукле. Послије тога се и 5. батаљон, као заштитница бригаде, почео повлачити за Модро Поље. За вријеме тих борби непријатељ се масовно користио авијацијом и наносио велике губитке и болници и коморама, али и батаљонима. То је искористила и муслиманска фашистичка милиција из тога краја. Она је, заједно с Нијемцима и усташама, ножевима и сјекирама извршила покољ тешких рашеника и санитетског особља болнице који су им пали у руке. У борбу против непријатеља ступила је убрзо и 7. банијска дивизија, која је с јужних падина Јахорине одбацила групе „Фишер“ и „Шпер“ 369. дивизије које су напале од Миљевине и Калиновика.⁹

Послије прикупљања у подручју Модрог Поља, тј. 15. јуна, 4. бригада је извршила покрет у саставу дивизије, као њена средња колона, правцем Модро Поље—Коријен—Горња Прача, у поретку: 1. батаљон у претходници, са задатком да извиђа правце према Сјетлини и обезбјеђује бригаду са тог правца; 2. и 3. батаљон, чета пратећих оруђа, позадинске јединице бригаде у главници; 5. батаљон у заштитници бригаде, са задатком да непосредно обезбјеђује бригаду од напада са југа, одржава везу с општом заштитницом и с 2. пролетерском и 2. далматинском бригадом, које су наступале напореда с 4. бригадом.

Шеснаестог јуна прије подне 4. пролетерска бригада је стигла у Горњу Прачу, у исто вријеме када су Јахорину пријешле све јединице 2. пролетерске дивизије, тако да су се у исто вријеме све три њене бригаде нашле на истој линији, спремне за напад на пруту Вишеград—Сарајево.

Главне њемачке снаге су се у то вријеме још налазиле у захвату Дрине, Пиве и Сутјеске, али је непријатељ на брзину сакупио нешто јединица и с њима покушао да спречи продор снага ГОГД преко комуникације Вишеград—Сарајево и да је у долини ријеке Праче разбије. На правцу наступања 4. пролетерске бригаде, положаје на линији Нехорићи—Лучевица—Растовац—Долови—обала Праче браниле су јединице 369. пука 369. дивизије, које су по дубини поселе Крвавицу (к. 104), к. 939, к. 989, к. 865, Сањдук (к. 1079), Бријег (к. 1029), к. 948, Лисину (к. 1331), к. 1037, Граовиште (к. 958), Рудо брдо. У Сјетлини је била група

⁹ Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945, стр. 465.

„Вертмилер”,¹⁰ а у Подграбу одред тенкова. Жељезничка станица Сјетлине је, сем непосредном кружном одбраном, брањена и са Граовишта, Раствова, Грабовице, Кика, од Подграба и од Витеза. Уз то је око станице било посједнуто неколико сталних објеката, а штитио ју је и оклопни воз. Поред саме пруге, јужно од жељезничке станице, уз колски пут с тврдом подлогом, протиче поток Грабовица. За вријеме великих падавина, као што је и тих дана био случај, он представља препреку. То је одбрану жељезничке станице чинило још јачом. Сјеверно од комуникације непријатељ је посјео положаје на јужним падинама Буковца (к. 1013), к. 744, к. 1008, Раствовац (к. 974) и Оманицу.

Снаге ГОГД биле су тако доведене у ситуацију да врше још један пробој ка Романији да би избиле на ширу маневарску просторију источне Босне и да би се повезале с бирчанским, сремским и мајевичким партизанима, 5. крајишком дивизијом и снагама 2. босанског корпуса. Да би тај задатак на вријеме и са успјехом извршила, Врховни штаб је ГОГД наредио да 17. јуна пређе комуникацију у овом борбеном поретку: 1. пролетерска дивизија, с пет бригада, на одсјеку Вишеград—Прача и да се пробија ка Власеници, Сребреници и Дрињачи; 2. пролетерска и 7. банијска дивизија на одсјеку Подграб—Пале и да заједнички наступају преко Романије ка Олову и Кладњу.

Штаб 2. пролетерске дивизије наредио је 4. пролетерској бригади да наступа преко Сјетлине, да комуникацију на одсјеку Подграб—Сјетлина пријеђе и даље наступа правцем Сјетлина—Грабовица—Боговићи. Десно од 4. бригаде, на правцу Подграба, наступала је 7. банијска дивизија, лијево, на правцу Стамолчића, 2. пролетерска бригада, а позади 2. далматинска.

Четврта бригада, прикупљена у рејону Горње Праче, 16. јуна се почела приближавати комуникацији. Први батаљон, који је наступао у претходници бригаде правцем Осатница—Сјетлина, имао је задатак да лијевим обухватом и у садејству с 2. батаљоном заузме Сјетлину, да пријеђе комуникацију у рејону Раствова, да држи везу лијево с 2. пролетерском бригадом и да на том правцу обезбиједи прелазак комуникације и осталим јединицама које на том одсјеку

¹⁰ Оклопни ловачки дивизион, 1. батаљон пука „Бранденбург” и три оклопна воза за посебну употребу.

— Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945, књига I, стр. 469.

прелазе пругу. Одмах у почетку наступања из Горње Праче, тј. 16. јуна прије подне, батаљон је дочекан ватром са непријатељевих положаја на лијевој обали Праче. И поред тога што је био изненађен, брзо се развио за борбу, изманеврисао непријатеља на Растовцу и пробио се према Осатници, Бријегу и Сандуцима. Послије дуже борбе он је с тих положаја одбацио непријатеља.

Десно од 1. батаљона одмах је ступио у борбу и 2. батаљон. Његов је задатак био да разбије непријатеља на правцу Раствовац—Крвавица—Сјетлина, да у садејству с 1. батаљоном заузме Сјетлину, а у садејству с 3. батаљоном, који је наступао десно од њега, жељезничку станицу Сјетлине, а затим да настави покрет на сјевер. У више узастопних јуриша на Раствовац, батаљон је 16. јуна успио да изманеврише непријатеља и посједне положаје сјеверно од Растовца, поставивши се фронтом према Крвавици. У садејству с 3. батаљоном напао је Крвавицу, али је веза између 1. и 2. батаљона послије обухвата Растовца, била прекинута.

Трећи батаљон је уведен у борбу на десном крилу бригаде с источне ивице села Горње Праче, правцем Неорићи—Крвавица—жељезничка станица Сјетлине, са задатком да у садејству с 2. батаљоном заузме Крвавицу и станицу Сјетлине, да бригади и другим јединицама ГОГД оријентисаним на тај правац обезбиједи прелазак комуникације и да одржава везу с јединицама 7. дивизије, које су наступале десно од њега, на правцу Подграба. У борби 16. јуна батаљон се пробио у борбени поредак непријатељев између Растовца и Неорића, успио је да се, преко Газивода, приближи непријатељевим положајима на Крвавици и да их у садејству с 2. батаљоном нападне.

Пети батаљон, који је био у заштитници бригаде, крајем дана, 16. јуна, ступио је у борбу с непријатељем у селу Растовцу, омогућио батаљонима прве борбене линије да се јаче ангажују према Сјетлини и жељезничкој станици Сјетлине, успио да потисне непријатеља из села и, пробијајући се између Растовца и Лучевице, опколи непријатеља на к. 982.

Остале јединице бригаде су се 16. јуна, под заштитом борбеног поретка бригаде и непосредним обезбјеђењем 5. батаљона, приближавале комуникацији. Штаб бригаде, односно командант и замјеник политичког комесара бригаде, кретали су се с 1. батаљоном, а политички комесар и замјеник команданта с 2, 3. и 5. батаљоном, а остали чланови штаба с позадинским јединицама бригаде.

Батаљони су наставили борбу 16/17. јуна. Први батаљон је 17. јуна овладао Сандуцима, заобишао Сјетлину са западне стране, из које се непријатељ правовремено извукао (ојачавши положаје на Граовишту, жељезничкој станици Сјетлине, Подграбу и Прачи), а 17/18. јуна прешао комуникацију на правцу Сјетлина—Растовац. Слиједећег дана водио је борбе сјеверно од комуникације, на линији Растовац—к. 1188—Прибуље. Други батаљон је 17. јуна водио борбу за Крвавицу, која је прелазила више пута из руку у руке, и тек је пред мрак успио да потисне непријатеља ка Граовингу. У тим борбама су 2. и 3. батаљон присно садејствовали. Трећи батаљон је обухватио десним крилом непријатеља на Крвавици угрозивши му одступницу, послје чега су 2. батаљон и 2. чета 5. батаљона успјели да ослободе то мјесто. Пети батаљон је 17. јуна уништио непријатеља у рејону к. 982, сјеверно од Мучаваче, и са 2. четом садејствовао 2. и 3. батаљону у борби на Крвавици, а осталим четам штитио бригаду с југа и обезбјеђивао чету пратећих оруђа и позадинске јединице бригаде које су се 17. јуна прикупљале у шумама југоисточно од Сјетлине.

Док је 1. батаљон 17/18. јуна прелазио преко комуникације Вишеград—Сарајево, бригада се прикупљала у рејону Крвавице. Због задржавања око сахране погинулих бораца, бригада је с великим закашњењем кренула према комуникацији. Покрет је извођен споро, често се застајало, лутало и враћало, док се, најзад, није прешла ријека Сјетлина. Тако се бригада, без 1. батаљона, 18. јуна нашла јужно и испред комуникације Вишеград—Сарајево у врло тешком положају, готово тежем од оног у којем је била претходног дана. Томе су, између осталог, допринијеле многе околности — велики замор и исцрпеност јединица у дотадашњим борбама, непознавање терена, слабо вођење јединица, немање водича и секција, слаба видљивост, густа шума, јаки повремени пљускови и јутарње густе магле.

На иницијативу политичког комесара бригаде Војина Николића¹¹ одржавано је кратко консултовање штабова батаљона и команди чета и донијета одлука да се жељезничка станица Сјетлине одмах ослободи и обезбиједи прелазак комуникације. За ту акцију, одређен је и посебан руководи-

¹¹ Постављен за политичког комесара бригаде почетком маја 1943. године, на мјесто Ника Павића, који је распоређен на другу дужност за политички рад на терену.

лац,¹² коме је за извршење задатка дато на располагање све људство бригаде које се у том часу затекло на десној обали потока Грабовице, преко пута жељезничке станице Сјетлине. Он је одабрао 50 бораца из свих батаљона. Били су то махом десетари, водници, политички делегати водова, командири и комесари чета, партијски руководиоци и искуснији борци, наоружани са 15. пушкомитраљеза и око 35. аутомата с довољном количином муниције. Сваки борац је снабђевен и са по неколико ручних бомби. Људство је подијељено у три подједнаке групе, у свакој 15—18 бораца са 4—6 пушкомитраљеза. Требало је да једна група посједне ивицу шуме на десној, обали потока Грабовице, на правцу жељезничке станице Сјетлине. Она ће контролисати рад непријатеља и стално га држати на нишану, штитити остале двије групе док посједају положај. У случају потребе, помоћи ће им активним дејством, а затим, на уговорени знак за напад на станицу, отворити ватру на непријатеља и, после упада треће групе у станицу, прећи поток и садејствовати тој групи, те затворити правац према Подграбу. Та прва група повјерена је опробаном јунаку још из минулих ратова, старом Бојици Јововићу,¹³ командиру чете у 2. батаљону.

Друга група је имала задатак да пресијече комуникацију Вишеград—Сарајево, у висини Растовца, затвори правац према Стамболчићу, садејствује осталим групама при нападу на станицу и обезбјеђује бригади прелазак комуникације. За руководиоца групе одређен је Божо Беговић, командир чете у 3. батаљону, познати јунак 4. пролетерске бригаде, који се истицао у свим борбама, нарочито на Љубином гробу. Трећа група је добила задатак да, пошто посједну положаје прве двије групе, пређе испред саме жељезничке станице поток Грабовицу, који је услјед ноћних пљускова нарастао и био замућен, затим пут и пругу, дохвати се падина Кика и јужне ивице села Грабовице и сјеверно од станице посједне јуришне положаје за непосредан упад у станицу чим отвори ватру прва група. Том групом је непосредно руководио руководиоца акције.

Све те припреме су трајале врло кратко и групе су одмах пошле у акцију. За то вријеме су остале јединице бригаде задржане у рејонима прикупљања, с тим што је дио 3. батаљона, поред осталог, био у приправности за дејство

¹² Блажо С. Јанковић.

¹³ Умро 1969.

према Стамболчићу и Сјетлини, дијелови 2. батаљона и 2. чета 5. батаљона према Подграбу и Граовишту, а главнина 5. батаљона је и даље штитила позадинске јединице које су биле на међупростору Сјетлина—Граовиште—поток Грабовица—ријека Сјетлина.

Дејства групе развијала су се овако:

Прва група је неопажено посјела положаје на ивици шуме на десној страни потока Грабовице. То је непосредно након тога учинила и друга група на правцу Стамболчића, ТЈ- У рејону Растовца. Потом је пришла извршавању задатка и трећа група. У то врсијеме, када су групе посјеле положаје и док су вршиле посљедње припреме за јуриш на станицу, непријатељски војници су се шетали и одмарали на станици и око ње, на Граовишту, Кику и Грабовици, обраћајући пажњу једино према сјеверу. И баш у тренутку када је било све спремно за наш упад у станицу, од Сарајева је стигао теретни воз. Тада, на знак руководиоца акције, прва група је отворила ватру. Непријатељ је био толико изненађен и преплашен да није знао шта да чини. Војници су бјежали ка рововима и на разне стране према Растовцу, Подграбу и Стамболчићу, али их је свуда дочекала жестока ватра. Многи су налетјели на другу групу у рејону Растовца и она их је потпуно разбила. Ту ситуацију је искористила трећа група и у једном налету упала у станицу, из које нико није давао отпор, па је за трен ока била заузета. Затим је прешла поток прва група и затворила правац према Подграбу. Материјал који је заплијењен у станици и теретном возу спретни интенданци су брзо евакуисали. Све што се није могло однијети, а могло је да послужи непријатељу, одмах је уништено. Већи број коња заплијењених у теретном возу додијељен је јединицама бригаде.

Најурен из Сјетлине, непријатељ је напустио и положаје на Кику, Растовцу и Граовишту и распршио се по околним шумама, тражећи спас у бјекству и скривајући се по јаругама и вртачама. Престао је притисак и на правцу 1. батаљона, одакле је непријатељ одступио према Витезу и Палама, гдје га је разбила 2. пролетерска бригада. Послије тога се 1. батаљон повезао с главнином бригаде. Одмах су постављена обезбеђења према Стамболчићу и Прачи, формиран су ешелони и свим јединицама бригаде одређени су редослијед, врсијеме и начин прелажења комуникације Вишеград—Сарајево.

Послије подне 18. јуна непријатељ је од Пала покушао да врати жељезничку станицу Сјетлине, али му то није пошло за руком и брзо је одбачен назад. Једино је успио да с оклопним возом пројури од Витеза до Подграба и да се вратм, што је изазвало мали застој у прелажењу наших јединица. Том приликом је погинуо један борац 2. батаљона, а један је рањен.¹⁴ Воз се није више појавио на том одсјеку, јер су код Растовца и према Подграбу 2. и 3. батаљон порушили пругу и обезбјеђивали рејон станице све до 19. јуна ујутро. Пошто је 4. пролетерска бригада, уз обезбјеђење 2. и 3. батаљона, прешла комуникацију, 18/19. јуна почео је прелазак и других јединица. На том одсјеку комуникацију су прешли и Врховни штаб и штаб 2. пролетерске дивизије. Четврта бригада је 19. јуна одмаршевела на сјевер и стигла у село Прибуље. Ту јој се прикључио и 1. батаљон. Бригада је одатле продужила за село Боговиће, у које је стигла у зору 20. јуна.

Борбе које је бригада водила од Миљевине до Боговића, биле су знатно лакше од борби на Сутјесци. Ипак, њени су губици, нарочито губици од дејства авијације, били знатни. Само за четири дана, од 14. до 18. јуна из бригаде је избачено из строја око 100 бораца и старјешина од којих су 74 погинули или умрли од рана и исцрпљености¹⁵.

Од Сињајевине до Романије, у борбама које су трајале око 40 дана, из строја бригаде избачено је око 750 бораца, од којих је погинуло и умрло од последица рана или исцрпљености 539. Сем тога, бригада је имала прилично губитака у наоружању, опреми и коњима. Тако је 4. пролетерска на Романији имала укупно 778 бораца и старјешина по списку, а од наоружања, поред пушака и пиштоља, свега 26 пушкомитраљеза, 1 минобацач и незнатан број коња.¹⁶ Упркос томе, она ни у једном тренутку није посустала. У свим тим борбама била је досљедна својих традиција и достојно је пронијела славу свога оружја. Пробијајући се кроз више-

¹⁴ Погинуо је борац Иво Вукчевић, родом из Цетиња, а рањен Нико Марков Стругар, замјеник команданта бригаде, умро 1962.

¹⁵ Погинули: су: борци Јово Борковић, Марјан Броћета Јелена Булатовић, Миливоје Булатовић, Мељко Видошевић, Јован Вујовић, Марко Вујовић, Чаро Михаило Вукотић, Ђоко Вујановић, Јелена Вукчевић, Мирко Дунат, Ђилица Ивановић, Никола Марка Иветић, Никола Ђура Иветић, Никола Јакшић, Јелена Јањевић, Данка Јањић, Милош Јањић. Славко Јањић, Блажо Јовалекић, Милица Ђура Клисић, Томо Клиоић, Квиран Ковачевић, Ристо Коњикушић, Јозо Локас, Нико Лукић, Велимир Марковић, Душан Марковић, Шиме Ивана Микуландра, Вуко Минић, Марко Моровић, Рајко Мрвић,

струки обруч ураганске ватре, 4. пролетерска бригада је заједно с другим јединицама и борцима из других крајева наше земље, у тој најтежој бици народноослободилачког рата, ковала братство и јединство наших народа и за то је добила признање и похвалу од Врховног команданта.

Чедомир Обрадовић, Стана Петрановић, Раде Попарић, Стево Поповић, Даница Прља, Иконија Радовић, Миља Радовић, Станка Радовић, Михаило Радовић, Стана Радоман, Ђоко Ракочевић, Милован Ракочевић, Петар Ракочевић, Васо Родић, Ђуро Родић, Драго Влахе Славица, Живко Мате Славица, Марко Нике Славица, Милош Дане Тркуља, Милорад Шћепановић и Ковмгка Чуровић; десетари Ђоко Вукчевић, Раде Деспотовић, Вожо Ињац, Радован Ђурђић. Милосав Раонић, Гојко Тркуља и Милош Чачић; водници Блажо Алиновић, Јокаш Беговић, Велиша Вукашевић, Милан Јанковић и Павле Копитовић; замјеник политичког комесара чете Босе Божовић; замјеник командира чете Марко Рачић; политички комесар чете Павле Јањевић; референт санитета батаљона Драгица Рада Клисић; управник обућарске радионице Никола Црњак и управник бригадне болнице Станко Мартиновић; дневник аутора.

¹⁶ Зборник, том IV, књига 15, док. бр. 118.